

Турсунова Э.Т., Назарбаева Б.С.

**2002-ЖЫЛДАГЫ АКСЫ ОКУЯСЫНЫН ЭКОНОМИКАЛЫК СЕБЕПТЕРИНИН
БАСМА СӨЗДӨ ЧАГЫЛДЫРЫЛЫШЫ**

Турсунова Э.Т., Назарбаева Б.С.

**ОТРАЖЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРИЧИНЫ АКСЫЙСКОГО СОБЫТИЯ
2002 ГОДА В ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПЕЧАТИ**

E.T. Tursunova, B.S. Nazarbaeva

**ILLUSTRATION ECONOMIC REASONS OF AKSY EVENTS
OF 2002 IN THE PERIODICAL PRESS**

УДК: 930.2:314

Бул макаланын алкагында 2002-жылы 17-мартта болгон Аксы окуясын тарыхый жактан изилдөөнүн булактаануучулук маселелери чагылдырылат. Кыргызстандагы басма сөз каражаттарында окуя кандай чагылдырылган жана кандуу окуянын экономикалык себептери канчалык деңгээлде коомчулукка жеткендиги каралат. Аксы окуясынын тарыхынын булактаануучулук багытта изилдөөдө жана теориялык-методологиялык маселелерин ачууда басма сөз каражаттарынын ролу берилет.

Негизги сөздөр: Аксы окуясы, эгемендүү Кыргызстан, басма сөз каражаттары, тарыхый булактар.

В данной статье рассматриваются источниковедческие проблемы истории Аксыйских событий, произошедших 17 марта 2002 года, на основе источников периодической печати. В периодической печати рассматривается как происходили события и уровень экономических причин. Дана роль исследований Аксыйских событий в источниковедческом направлении и раскрываются теоретико-методологические задачи.

Ключевые слова: Аксыйское событие, суверенный Кыргызстан, периодическая печать, исторические источники.

This article discusses the problems of the history of sources Aksy events of March 17, 2002, on the basis of the periodical press sources. The periodicals considered to be a place events and the level of economic reasons. Given role in the direction of source research Aksy events and reveal the theoretical and methodological problems.

Keywords: Aksy event, sovereign Kyrgyzstan, periodicals, historical sources.

Бүгүнкү күндө Ата Мекендик тарыхнаамада Аксы окуясы эгемендүү Кыргызстандын тарыхындагы маанилүү тарыхый окуя катары карала баштады. Аксы окуясы башкаруучу бийлик системасы менен коомдун ортосундагы тирештин, кайчылаш пикирлердин жана көз караштардын негизинде келип чыккан. Бул окуя көз карандысыз республикабыздын тарыхында биринчи президент Акаевдин үй-бүлөлүк башкаруусун жокко чыгарган жана анын өзүнүн качышына алып келген башкы себептердин бири болуп калды. Аксы окуясы акыркы жылдардагы саясий окуялардын эпицентрине айланды деп бааласак болот. Себеби, 2005-жылдагы 24-март, 2010-жылдагы 7-апрелдеги окуяларында элдин түздөн-түз катышуусу менен бийликтин алмашылышы жана жаңы бийликтин орношу болгон.

Аксы окуясы эгемендүү Кыргызстандын тарыхындагы бийликтин кандуу саясатына байланыштуу

окуя болгондуктан, анын келип чыгышы жана себептерин ачып көрсөтүүдө жалпы тарыхый илимий изилдөөнүн негизинде жол-жоболорунун иштеп чыгуу керек.

Аксы окуясынын тарыхын илимий жактан окуп үйрөнүүдө изилдөөнүн негизин, пайдубалын тарыхый булактар түзөт. Аксы окуясын чагылдырган тарыхый булактар бул – мезгилдүү басма сөз каражаттарынын материалдары, мамлекеттик расмий иш кагаздар, интернет ресурстары болуп саналат. Окуяны чагылдырган тарыхый булактарды материалдарды ошол мезгилдеги өлкөдөгү коомдук-саясий абал, тарыхый кырдаалдын шарты менен биримдикте кароо керек. Бул маселени изилдөөдө жогорудагы белгиленген тарыхый булактардын негизинде булактаануучулук маселесин чечип алуу зарыл. Анткени, Кыргызстан тарыхынын соңку жаңы барагындагы окуялар көбүнчө массалык маалымат каражаттарында (ММК), интернет булактарында байма-бай чагылдырылуу менен бирге коомдун өнүгүшүнө, адамдардын маалыматтык деңгээлинин, ой-жүгүртүүсүнүн калыптанышына чоң таасирин тийгизип келет.

Аксы окуясын чагылдырган булактарды жалпысынан үч ири топко бөлүп кароого болот: биринчиси, мамлекеттик расмий иш кагаздары; экинчиси, массалык маалымат каражаттарынын материалдары; үчүнчүсү, Интернет булактарындагы маалыматтык-тарыхый ресурстар. Аталган булактардын топтомунун ичинен ММКлардын окуянын экономикалык контекстин чагылдыруу маселесине көңүл бурабыз. Аксы окуясынын келип чыгышынын себептерин чагылдырган материалдарды карап көрөлү.

Мезгилдүү басма сөз каражаттарындагы материалдарды оппозициялык, позициялык (мамлекеттик) же коомдук деп бөлүп алуу менен окуяга талдоо жүргүзүүдө булактаануучу, тарыхчы үчүн туура багыт болуп саналат. Изилдөөлөр көрсөткөндөй окуянын экономикалык себептери салыштырмалуу түрдө алып караганда көбүнчө мамлекеттик гезиттерде көбүрөөк берилгендиги байкалат. Алсак, бул өңүттө материалдарды чагылдыруу апрель айынан башталат. Биринчилерден болуп окуянын келип чыгышын кыйыр түрдө “Эркин Тоо” гезитинде чагылдырылган [1, 3-6]. Ошондой эле жергиликтүү калктын оор турмушта жашоосу Кыргыз Республикасынын Жогорку Кенешинин

Мыйзам чыгаруу жыйынынын 2002-жылынын 9-апрелиндеги №699-11 токтомунда “социалдык курч көйгөйлөрдүн бар экендиги: жашоо-тиричилигинин деңгээлинин төмөндүгү, жумушсуздуктун пайызынын жогору болушу, райондун тургундарынын көпчүлүгүнүн жер үлүштөрүнүн жоктугу болуп саналган” деп белгилеген [2, 6-б]. Эркин Тоо гезити бул өкмөттүк гезит болгондуктан өлкө аймагында болуп жаткан социалдык-экономикалык абал, окуяларды учурунда чагылдырып, аны жалпы өлкө ичиндеги болуп жаткан кырдаалдын алкагында гана караган. Окуя тууралуу үзгүлтүксүз маалымат берилген эмес жана чыныгы себептери менен объективдүү жана субъективдүү факторлор көрсөтүлгөн эмес.

“Кыргыз Туусу” газетасынын 2002-жылдагы 12-15-апрелдеги санында окуянын келип чыгышынын себептеринин бири “Аксы районунун Кара-Суу, Кара-Жыгач жана Жаңы-Жол айыл өкмөттөрүндөгү социалдык оор абалга айдоо аянттарынын, суунун жана жеке менчик жер аянттарынын тартыштыгы...” кыйыр түрүндө ошол учурдагы президент А. Акаевдин сөзүндө берилген [3, 3-б]. Мамлекеттик гезит катары саналган бул гезит өзүнүн бийликчил функциясын аткаруу менен гана чектелип, окуянын башталышын, жүрүшүн үзгүлтүксүз түрдө чагылдырып бере алган эмес.

Республиканын коомдук-саясий жана маданий “Кыргыз руху” гезитинде дагы Аксы окуясы өлкөдө ошол мезгилде болуп жаткан оор экономикалык кырдаалдан улам келип чыккандыгын саясатчы Ө. Текебаевдин сүйлөгөн сөздөрүнөн байкаса болот. “Аксы окуясынын күнөөкөрлөрү бүгүнкү жокчулук турмуш, акыйкатсыздык” - деген сөзү менен түшүндүрөт жана ошол окуяда кайгыш болгондордун төртөөсү бойдок 30га чыкса да үйлөнбөй жүргөнүнүн мисалында көрсөтөт [4, 3-б].

Мына ушул чагылдырылган материалдарга оппозициялык багыттагы “Агым” гезити жогорудагы экономикалык кырдаалды элди алаксытуу аракети катарында кабыл алып, Аксы элинин жакыр, социалдык-экономикалык абалы начар аны жакшыртуу керектиги жөнүндө маселе 2002-жылдын 17-мартына чейин эле болгондугун белгилеген [5, 4-б]. 2002-жылы 24-апрель (шаршемби күнү) аталган гезиттин редакциясында тегерек стол уюштурулуп, ага ошол учурдагы бир нече белгилүү коомдук-саясий ишмерлер катышып, коррупция, жакырчылык, кадрдык саясат жөнүндө маселелер талкууланган. Ал талкууда ошол кездеги өлкөдөгү оор кырдаалга негизги себеп болуп, “Кыргызстан коррупция боюнча 1-орунга чыккандыгы баса белгилеп, Аксы окуясынын түбү элдин жашоо шартынын начардыгынан, өзгөчө Ош окуясынан туура жыйынтык чыгарбагандыгында, тамыры 90-жылдан башталган деп белгиленген [6].

Окуяны чагылдырууда элдик эркин гезит “Аалам” башка басма сөз булактарынан кырдаалга жараша айтылган аскиялары менен айырмаланып, Аксы окуясынын келип чыгышын изилдөөдө бир нече материалдарды жарыялап №25 (408) санында “Аксы синдромунун түпкүрү” деп аталган макаласында бийликтегилерди “механикалык генийлер”

деген аталышта сыңдоо менен кандуу окуяга себепкер катары “экономикалык кризис, коррупция, акыйкатсыздык, паракордук, тартипсиздик” болду деп көрсөтүшөт [7, 3-б]. Коомдук-оппозициялык басма сөздөрдө окуянын экономикалык себептерине эмес, саясий себебине көбүрөөк көңүл бурулуп, Аксыдагы окуянын түпкү экономикалык себептерин ачып берген, геосаясий кырдаалдагы Кыргызстандын келечеги тууралуу терең изилденген материалдар макалалар жокко эсе. Алар окуянын социалдык-экономикалык себептерин үстүртөдөн гана берген.

Чындыгында эле СССРдин таркашы, эгемендүү Кыргызстандын алгачкы жылдары, жаш өлкө катары бутуна туруусу үчүн “базар экономикасы”, “жеке менчик” системаларынын киргизилиши эл массасынын жакырдыгына алып келген.

Окуянын саясий негизи болгон өлкөдөгү “үй-бүлөлүк” башкаруу, чек ара маселелеринин туура эмес чечилиши сыяктуу маселелер менен чиеленишип, саясий чыңалууга алып келген. Райондун калкынын негизги массаларын, калктын негизги катмарларын, өлкөнүн башка аймактарында дагы саясий турмушка аралашуусуна, элдин ойгонуусуна алып келип, тарыхый жана ошол мезгилдеги терең социалдык кыйроолор менен 2005-ж. 24-март окуясынын, 2010-жылдын 7-апрель окуясынын башталышы болуп, Грузия, Украина ж.б. мамлекеттердегидей элдердин өлкөдөгү алгачкы массалык толкундоолоруна жол ачып, анын негизги массасын карапайым калк, жумушсуздар, жакыр катмарлар башкача айтканда коомдун орто катмары түздү. Ал эми Үзөңгү-Кууш маселеси Аксы районундагы чек ара маселелеринен кийин жаралып, бирок ал аймактан шайланган А. Бекназаровдун ЖКнын Мыйзам чыгаруу жыйынына депутат болуп баргандан кийинки көйгөйлүү маселелерине дал келип калгандыгы окуянын андан ары өнүгүшүнө жана анын саясий лидер болушуна алып келди жана ал эл өкүлү катары парламентте бул маселени көтөрүп чыккан. Ал “Аксы ыйы-улут кайгысы” [8] деген аталыштагы эмгегинде төмөнкүлөр окуяга себеп болгон деген: а) Кыргыз-Өзбекстан чек арасындагы (Аксы районун боюнча өткөн) койгон посттордо кыргыз жарандарынын укуктарынын одоно бузулушу; б) Үзөңгү-Кууш, Сох жана кыргыз-кытай чек ара маселелери; в) Кыргыз-казак чек аралары. Мына ушул маселелерге чекит коюу максатында бийликке атайын бир нече кайрылуулары менен элдин жогорудагы көйгөйлөрүн чечүүгө аракет жасап, бийликтин жүргүзгөн саясатына айрыкча, чек ара маселелеринин туура эмес чечилишине каршы чыккандыгы үчүн бийлик ага жооп кылып 5-январда эл депутатын камакка алган. Бул окуяга элдин көчөгө нааразычылык акциясына чыгуусуна алып келген.

Жыйынтыктап айтканда, эгемендүүлүк алгандан кийин гезит-журналдардын саны өсүп маалыматты чагылдырууда сөз эркиндиги алдыга жылуу менен өлкө аймагындагы окуяларды айрыкча, саясий өнүткөгү окуяларды тынымсыз жарыялашкан. Мамлекеттик, коомдук гезиттер же оппозициялык маанайдагы гезиттер деп бөлүп кароодон мурун жалпы

чагылдырылган материалдарды 2002-жылдын мисалында алып карап, окуянын келип чыгышы басма сөз беттеринде январь-февраль айларында чагылдырылып, окуя март айынан тарта ар тараптуу бериле баштаган. Коомчулуктун аны түз кабыл алуу менен күнөөлүүлөрдү табуу, аларды жазалоо туурасындагы пикирлери берилип, кийин саясий проблемалар негизги орунга өтүп турган. Мезгилдүү басма сөз каражаттарын окуяны чагылдырган тарыхый булак катары илимий айлапага киргизүү менен экономикалык төмөнкүдөй себептерин көрсөткөн: а) Кыргыз мамлекетинин коррупцияланышы; б) Эгемендик алгандан кийинки менчиктештирүүнүн туура эмес жүргүзүлүшү; в) Жерлерди жеке менчикке тендештирилип бөлүнбөгөнү жана жери аздарга дотациянын каралбагандыгы; г) Жумушсуздук; д) Жакырчылык; ж) Миграциянын өсүшү.

Аксы окуясы жөнүндө илимий деңгээлде атайын изилдөөлөрдүн, монографиялардын жоктугу булактаануучу-тарыхчы үчүн булактаануучулук багытта изилдөөнүн зарылдыгын көрсөтүп турат.

Мезгилдүү басма сөз каражаттарындагы материалдарына изилдөө жүргүзүүдө алардын окуяны баяндап чагылдыруусу, “ысык” фактыларды берүүсү башка тарыхый булактардын тобунан айырмалап турат.

Адабияттар:

1. Ким аксыга эмне максатта барды // Эркин тоо, 2002, №25. 3-б.
2. КР ЖК мыйзам чыгаруу жыйыны (Жалал-Абад областынын Аксы районундагы окуялар жөнүндө// Агым, 2002, №31. 6-б.
3. Элде болсо ынтымак, элден кетпейт ырыс-бак // Кыргыз Туусу, 2002, №27(22621). 3-б.
4. Аксы трагедиясына ким күнөөлүү? // Кыргыз руху, 2002, №11. 3-б.
5. Аксы элин алаксыта туруу аракетини же?...// Агым, 2002, №31, 16-апрель. 4-б.
6. Аксы сабактары: Жарык барбы айланайындар? Жарык! // Агым, 2002, №33, 8-9б, №34, 4-5-б.
7. Аксы синдромунун түпкүрү // Аалам, 2002 3-б.
8. Бекназаров А. Аксы ыйы-улут кайгысы, Бишкек, 2010.

Рецензент: к.и.н., доцент Сырдыбаев Т.Т.